

Szemle, ismertetés

Nemesi Attila László

A humor pragmatikai mechanizmusai

Budapest: Loisir Kiadó, 2022, 349 pp.

ISBN 978-963-89655-9-2, ISSN 2060-7105

A hazai, humoros kifejezőmódot értelmező szakirodalom nem bővelkedik koncepciózusan elemző, monografikus hosszúságú művekkel. Ez a megállapítás fennáll a humoros kommunikáció nyelvészeti irányú feldolgozására éppúgy, mint a más diszciplínákból származó elemzésekre. Különösképpen pedig az olyan komplex szemléletű megközelítésekre, amelyek interdiszciplináris eszközökkel, integrált módon tárgyalják a humorkifejezés különféle módozatait. Helytállóan konstatálja ezt a helyzetet a jelen recenzió tárgyát képező könyv szerzője, Nemesi Attila László. Monográfiájának célja éppen ennek a szakmabeli hiánynak az enyhítése, a humorelemzés főként nyelvészeti diszciplináris, de egyúttal tágabban, a kognitív tudományok szempontjából történő tárgyalása révén. Nemesi monográfiája ezen szemléleténél fogva úttörő státusú.

Munkájának bevezető szakaszában (9–29. o.) bemutatja, részletesen áttekinti a humorkutatás nemzetközi, főként nyelvészeti indíttatású megközelítéseit, modelljeit, ugyanakkor hangsúlyt fektet a magyar nyelvű forrásokra is. A humorelemzés jelenkori megközelítései között meghatározó szerepű az orosz származású, amerikai nyelvész-kutató, Victor Raskin 1985-ben megjelent *Semantic Mechanisms of Humor* c. monográfiája (Raskin 1985), melyben a szerző szorosan támaszkodik az 1970-es évek kognitív tudományában erős teret nyerő ún. szkriptális (forgatókönyv-alapú) információ-bázisú elméleti modell tanaira, főként a számítógépes nyelvész Roger Schank és a kiváló szociálpszichológus Robert Abelson, valamint munkatársaik és tanítványaik, köztük Robert Wilenski, Lawrence Birnbaum, Wendy Lehnert és Eugene Charniak nyomán.¹ Nézetük szerint a szkript forgatókönyvszerű háttértudás textuális státusú fogalmi jegyrendszerekben, az ún. tudáskereti ismeretekkel együtt fogalmi alapon, a szövegszerkezeti reprezentációban kódolt információ.

Míg Schank és munkatársai elméleti modellje² alkalmasnak bizonyult hosszabb szövegek, akár a folyamatos kommunikáció többszereplős megjelenítésének elemzésére mind szövegprodukción, mind befogadói szinten, addig Raskin szkriptális humorértelmezési módszere csaknem kizárólagosan a rövidebb szövegprezentáció példányainak, mégpedig a verbális humor viccekben kifejezett formáinak elemzésére szorítkozott. Nemesi diszciplináris alapú áttekintése monográfiájában kiterjed a klasszikus raskini modell bemutató tárgyalására, kiegészítve azt a ráépülő, azt továbbfejlesztő nézetek kritikai ismertetésével. Ennek során argumentációját releváns viccpéldányok sokaságát értelmező elemzésével teszi könyvének olvasói

¹ Lásd főként Schank–Abelson (1977).

² Schank–Abelson (1977); Schank (1986; 1999)

számára élvezetessé. A monográfiának már első fejezetében rámutat arra, hogy érthetetlen módon a jelentős pragmatikaelméletek sorra elhanyagolták a humor és a komikum tárgyalását, holott ez a terület igit-vérig a nyelvhasználat tartományában élő nyelvi kifejezésforma.

Bevezetőjében, s azt követően könyve valamennyi fejezetében a szerző nagy hangsúlyt fektet arra, hogy bemutassa, definiálja, és értelmezze a humorkutatáshoz kapcsolódó alapvető nézetek terminológiai bázisát. Ez a szerkesztésmód rendkívüli értéket képez a diszciplínában még járatlan olvasóközönsége számára. Ezáltal megvalósítja azt a célt, hogy könyve egyetemi tankönyvként is hasznosítható legyen a humor- és pragmatikaoktatás gyakorlatában, a releváns képzési formák valamennyi típusában.

A könyv második fejezete (31–77. o.) a humor szemantikai elméleteinek ismertetésével foglalkozik. Főképp a raskini klasszikus forgatókönyv-elméleti modell (ún. SSTH-modell) és annak Raskin és Attardo által továbbfejlesztett változatának, a nyelvi humor általános elméletének (az ún. GTVH) összevetésével,³ bőséges viccpéldaanyaggal illusztrálva, helytállóan kifejtve a kulturálistudás-alapú fogalomalkotás kapcsolatát a tudáskeret- és forgatókönyv-alapú humorproduktívval. Ugyanakkor kifogásolható a szerző azon megállapítása (66. o.), mely szerint „míg a fogalmi keretek és a forgatókönyvek (viszonylag) statikusak, a mentális terek dinamikus képződmények.” Hiányolom a viszonylagosság illusztratív specifikációját. Megjegyzem, hogy míg a tudáskereti ismeretek és lexikális reprezentációjuk tartalma rögzül a memóriában, az ún. mentális szótárban, addig az ezt befolyásoló kulturális ismeretek sokrétű tárháza a tudásminőség függvényében változó, azaz dinamikus jellegű. Ugyanez vonatkozik a tudáskeretekkel szoros összefüggésben álló forgatókönyvi ismeretekre.⁴ Azaz, bár a forgatókönyvek a rájuk vonatkozó kulturális-sematizációs tényezők hatása révén sztenderdizáltak egy adott kultúrában, ugyanakkor aktuális kontextuális hatások érintik őket, s ez tartalmuk, itemizációjuk kulturálisan kötött sorrendiségének viszonylagos fellazulását eredményezheti, ezáltal részleges dinamizmus jeleit reprezentálva. Mindezzel kapcsolatban hiányolom a szavak ún. „vezérjelentésének” részletezőbb bemutatását, összefüggésben a kontextuálisan befolyásolt „lexikális szálencia” funkcionális alapú definíciójával és textuális szerepének körülírásával. A szó textuális státusának meghatározó vonása, hogy jelentésének komplexitása révén egy egész sémát képes aktiválni a hozzá kapcsolódó forgatókönyvi ismeretek aktiválódása során, mely folyamat inkább aktualizált-szituációs kontextusra, semmint kizárólagosan statikus típusú kontextusra épít.⁵ Ugyancsak hiányolható ebből a fejezetrészből, hogy nem esik szó benne az egyéni és közös háttérismereti terekre épülő háttér- (scene-based), keret- (frame-based) és forgatókönyvi (scriptally-based) ismeretek szerves fogalmi alapú kapcsolatainak a humoros kifejezés mód, az irónia, a komikum és a humor összefüggéseire és eltéréseire rámutató releváns specifikációjáról.

³ Lásd Attardo (2008).

⁴ Lásd Andor (1985).

⁵ A kontextus tipizálását illetően lásd Kecskés (2014) monográfiájának 6., ehhez kötődően, az ún. közös háttérismereti tudást (common ground) illetően pedig 7. fejezetét (Kecskés 2014: 128–175).

A koncentrált módon humor-pragmatikai kérdésekre irányuló 3. fejezet (79–108. o.) a különféle beszédaktusokban kódolt humorkifejezés kérdéseivel foglalkozik. Áttekinti a performatívumok, a lokúciós, az illokúciós aktusokkal, valamint a perlokúciós hatás célzatával kifejezett humor realizációs formáit. A beszédaktusok elmélete számára értékes módon különbséget tesz a perlokúciós szándék és a perlokúciós hatás fogalma és kivitelezésének módja között. Hangsúlyozottan állapítja meg, hogy „a kifogástalanul végrehajtott illokúciós aktusoknak viszonylag csekély hányada humoros”, ugyanakkor ennek lehetséges okát nem vizsgálja. A fejezetet áthatják az argumentációt kísérő szemléletes példaillusztrációk.

A könyv 4. fejezete (109–153. o.) *A humor mint a társalgási maximák megsértése* címet viseli. A szerző vizsgálódásának célja a beszédaktusok és a grice-i maximák humorkifejező potenciáljának bemutatása, a két terület hatókörének egységesítése. Ismerteti a neo-grice-i humorértelemezéseket, különösképpen Yamaguchi (1988) és Leech (2014) nézeteire vonatkozóan. Előbbi kiemeli, hogy „míg a viccben megjelenő karakterek korlátlanul megsérthetik a maximákat, ugyanez a vicc narrátorára nem érvényes”, ugyanis „a narrátor attitűdje alapvetően együttműködő” (113. o.). Nemesi hangsúlyosan kifejezett, helytálló megállapítása, hogy „beszédaktus-elméleti nézőpontból a viccmondás elsődleges célja perlokúciós hatás (megnevettetés) kiváltása.”⁶ A fejezet egyik súlypontját Leech udvariasságot kifejező maximáinak a humorkifejezésre vonatkoztatott ismertetése képezi, valamint egy összevető nézetkifejtés a humoros és az ironikus diskurzus kifejezésmódja közti párhuzamról és skópuszbeli eltéréseiről. A fejezet második szakaszában a szerző szemléletes példaillusztrációkkal tárgyalja a maximasértések szintjeit és típusait, az implikaturatípusokkal való játékos humorkifejezés módozatait.

A következő, ötödik fejezet (155–191. o.) a kognitív szemléletű pragmatika-elmélet talán legmeghatározóbb modelljének, a relevanciaelméletnek keretében értelmezi, bőséges diszkurzív példaanyaggal illusztrálva a humorkifejezés módjait, hangsúlyozottan kiemelve a kontextusok humoros célzatú manipulálásának az implikációs mechanizmusok mellett funkcionáló explikaturára épülő eszköztárát. Hasznos lett volna az argumentációt kiegészíteni a kontextuálisan kifejezett szálencia lexikális és textuális sajátságainak tárgyalásával a humorkifejeződés formáiban. A viccek relevancia-szemponturnak elemzése során Nemesi kiemelten támaszkodik a jelentős szerző, Francisco Yus osztályozására (Yus 2016).

A hatodik fejezet (193–235. o.) a humor-kifejezésmód perspektivikus módozatait tárgyalja, különös tekintettel az inadekvát nézőpontfelvétel, a nézőpontváltás eseteire. Az elemzés fő szempontját a perspektivitást kifejező lexikális elemek összegyűjtése és interpretációja képezi. A lexiko-grammatikai perspektívajelölő szavak mellett hasznos lenne azonban a makrotextuális (a keretre vonatkozó, vagy tudáskereten belüli) váltásokat is tárgyalni. A nézőpont-áthelyezés művelete a diszkurzív szövegrepresentáció alapvető manipulációs eljárása. A bemutatott viccpéldányok szemléletesen demonstrálják is ennek folyamatát. Mind a lexikális kifejezésmód, mind a textuális reprezentáció szemszögéből hiányolom az argumentációból a nézetem szerint kulcsfontosságú szerepet játszó szálencia operatív

⁶ Fontos megjegyezni, hogy Nemesi a perlokúcióról szólva *hatásról*, nem pedig *aktusról* beszél, mely megkülönböztetés teljes mértékben egyezik Searle nézetével (Andor 2011).

működésének bemutatását. Ennek egyik vezető szerepe a kétértelműség és a félreérthetőség tényeinek értelmezésében/értelmezhetőségében rejlik.

A soron következő, 7. fejezet (237–283. o.) a humor textuális reprezentációja és a retorika tartományának összefüggéseire mutat rá, mely terület – ahogy erre a szerző áttekintésében, az ókortól napjainkig rámutat – ugyancsak elhanyagolt területe a humorkutatás pragmatikájának, pedig a retorika gyökerei adottak az antikvitásban. Gyakorlatilag Nemesi mondja ki elsőként idehaza, hogy a retorika történeti alapját képezi a pragmatika diszciplinájának. Az arisztotelészi filozófiába integrált diszkurzív alapú, nyelvi kifejezett retorika szövegpéldányai kimutatják, hogy sokszor nem kell a kommunikáció folyamatában valamennyi releváns világismereti tényezőt reprezentálni, a fogalmi összefüggések implikatív eszközökkel előhívhatók a memóriából. Az is megmutatkozik, hogy „a grice-i „társalgási” maximum is közvetlenül levezethető a klasszikus retorikából” (241. o.). Nemesi Hou (2020) találó terminológiai javaslatára hivatkozik, mely szerint a pragmatikai aktus (a beszédaktus-elmélet elvei alapján) és a retorikai aktus pragmatikai aktust képezve egyé válik. Tulajdonképpen a nyelvi kommunikáció egésze pragmatikai tranzakciók sorozatának tekinthető (251. o.). Ezt követően különálló fejezetként tekinti át a szerző a humoros trópusok és a különféle típusú retorikai alakzatok formáit. A fejezetet két rendkívül szemléletesen szerkesztett ábra zárja, melyben Nemesi összeveti Leechnek a pragmatika ágairól szóló nézetét (17. ábra) a pragmatika interdiszciplináris, társtudományi kapcsolataival (18. ábra).

A rövid terjedelmű *Összegés* c. záró részben (285–291. o.) a szerző áttekinti a könyv fejezeteiben a humorkutatás elméleti és gyakorlati jelentőségű tanainak, megállapításainak összességét. Hangsúlyozza, hogy az ilyen irányú kutatómunkának elengedhetetlen követelménye, hogy a humorreprezentáció szemantikai, pragmatikai és retorikai alapjait nem külön-külön modulként, hanem együttesen célszerű tárgyalni.

A monográfiát tételezett módon taglalt függelék zárja, mely felsorolja a humorkutatás elsődleges nyelvi forrásanyagait. Ezt követően gazdag irodalomjegyzék (297–333. o.) böngészésében mélyedhet el az olvasó, majd pedig a 335–349. oldalon tüzetes név- és tárgymutatót talál.

A recenzió zárásaképpen feltétlenül kimondható, hogy Nemesi Attila Lászlónak a hazai humorkutatás szempontjából úttörő státusú monográfiája magas szakmai színvonalon megírt munka, emellett gördülékeny stílusa révén rendkívüli módon olvasóbarát tanulmány, szinte letehetetlen olvasmány. Teljes mértékben egyetértek a pragmatikakutató Tátrai Szilárdnak a könyv fülszövegében megfogalmazott véleményével, mely szerint Nemesi Attila László munkája „kiérlelt, szellemes stílusban megírt könyv, amely fontos mérföldköve a hazai humorkutatásnak”.

Andor József
PTE Angol Nyelvészeti Tanszék

Hivatkozások

- Andor, József 1985. On the psychological relevance of frames. *Quaderni di Semantica* VI/2:212–221.
- Andor, József 2011. Reflections on Speech Act Theory: An Interview with John R. Searle. *International Review of Pragmatics* 3/1:113–134.
doi:10.1163/187731011X563755.
- Attardo, Salvatore 2008. A primer for the linguistics of humor. In Victor Raskin (szerk.) *The Primer of Humor Research*. (Humor Research 8) Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 101–156. doi:10.1515/9783110198492.101.
- Hou, Guojin 2020. Puzzles for pragmatics and rhetoric and advent of pragma-rhetoric. *International Review of Pragmatics* 12/2:246–271.
doi:10.1163/18773109-01202003.
- Kecskes, István 2014. *Intercultural Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Leech, Geoffrey N. 2014. *The Pragmatics of Politeness*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Raskin, Victor 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. (Studies in Linguistics and Philosophy 24) Dordrecht: Reidel.
- Schank, Roger Carl 1986. *Explanation Patterns. Understanding Mechanically and Creatively*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schank, Roger Carl 1999. *Dynamic Memory Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511527920.
- Schank, Roger Carl – Robert P. Abelson 1977. *Scripts, Plans, Goals, and Understanding. An Inquiry into Human Knowledge Structures*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Yamaguchi, Haruhiko 1988. How to pull strings with words: Deceptive violations in the garden-path joke. *Journal of Pragmatics* 12/3:323–337.
doi:10.1016/0378-2166(88)90036-7.
- Yus, Francisco 2016. *Humour and Relevance*. (Topics in Humor Research 4) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.